

УДК 930.1 = 047.48

О. Ф. Турянська

**ПРОБЛЕМА СПОСОБІВ ПІЗНАННЯ ІСТОРІЇ У НАУКОВІЙ
ЛІТЕРАТУРІ**

Проблема способів історичного пізнання є визначальною не лише для історії, філософії історії, але й для методики історії. Останні десятиліття ця проблема для цих наук набуває особливої гостроти, оскільки зміна концептуальних підходів до висвітлення й оцінки історичних подій ставить перед істориками і методистами завдання визначити нові історико-філософські й психолого-педагогічні підходи та принципи щодо цього.

Аналіз історико-філософської (М. Бердяєв, Л. Гумільов, Є. Нікітін, О. Панарін, П. Сорокін, А. Тойнбі, Л. Февр, В. Феллер, П. Флоренський, М. Шелер, О. Шпенглер, К. Ясперс та ін.) та психолого-педагогічної (К. Абульханова-Славська, І. Лернер, А. Маслоу, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Р. Стернберг) літератури про шляхи пізнання, у тому числі – історичного, дозволив нам зробити деякі висновки.

Пізнання історії як пізнання життя людей і народів у минулому, відрізняється за його механізмами від пізнання природи. На початку минулого століття щодо механізмів пізнання історії висловлювалися видатні російські філософи й історики – М. Бердяєв і П. Флоренський. Вони стверджували, що історію потрібно не тільки знати, її потрібно відчувати, переживати, усвідомлювати як власне життя; з нею потрібно *ототожнюватися* і, неначе через власне життя, набувати через її пізнання досвіду любові, ненависті, зусиль, прагнень, втрат... І вже силою цих переживань визначати свій образ «Я». Так, П. Флоренський зазначав: «Без внутрішньої духовної творчості історії не існує» [1, с. 68].

М. Бердяєв писав: «Щоб проникнути в таємниці «історичного», я повинен перш за все осягнути це історичне й історію як до глибини моєї, як до глибини моєї історії, як до глибини моєї долі» [2, с. 15]. Такий спосіб осягнути історію Н. Бердяєв визначає, як «шлях глибокого ототожнення між моєю історичною долею й долею людства, завдяки якому людина може розпізнати власну рідну долю й у власній долі розпізнати історичну долю» [Там само]. При цьому він наголошував: «Потрібно, щоб, суб'єкт історичного пізнання в собі відчував і в собі розкривав «історичне» [2, с. 18].

Своєрідно розумів спосіб історичного пізнання О. Шпенглер. На його думку, ще не існує специфічного історичного типу пізнання. Німецький учений стверджує, що цією категорією називають методи пізнання, запозичені у фізики, у пізнанні природи. Так, в окремих явищах, відзначає він, відшукують зв'язок, причини й наслідки й це називають: займатися історичними дослідженнями. У роботі «Захід Європи»

О. Шпенглер, указуючи на особливість і своєрідність пізнання історичних явищ, стверджує, що закони пізнання природи, відкриті І. Кантом, не відображають дійсних механізмів оволодіння історією. Філософ стверджує, що «переживання, спостереження, порівняння, безпосередня внутрішня упевненість, точна фантазія – такими є засоби історичного пізнання взагалі» [3, с. 36]. З категорією «доля» філософ пов'язує суть історичного пізнання. Він пише: «...окрім необхідності причини дії – я назву це логікою простору, в житті існує ще необхідність долі – логіка часу, яка є фактом глибинної достовірності, яка направляє міфологічне, релігійне, художнє мислення й становить ядро і суть всієї історії в суперечність природі, але водночас не піддається формам пізнання, які досліджено в «Критиці чистого розуму» [3, с. 9–10]. О. Шпенглер так визначав шлях і значення історичного пізнання щодо конкретної особи: «Історія – це образ, за допомогою якого уява людини хоче розуміння живого буття миру по відношенню до власного життя» [3, с. 8].

Визначаючи особливості пізнання історії, В. Феллер стверджує, що історичну свідомість слід вважати автономною по відношенню до того, що вважають науковим з погляду природознавства. При цьому він підкреслює той природний зв'язок, який існує в історичній свідомості з міфологічною, з естетичною свідомістю, з образотворчим і поетичним мистецтвом [4, с. 307]. Так, автор «Вступу в історичну антропологію», визначає історію, як «сферу життя особистості, сферу індивідуального, іменованого, чотирирівмірного простору живих подій» і стверджує, що «природознавчий підхід до історії дуже вузький і не може слугувати основою створення тривалого фундаменту наук про дух» [4, с. 302]. Саме в його роботі ми знайшли питання, відповіді на які, вважаємо, дозволять ученим стати на шлях визначення ефективних критеріїв відбору тих історичних подій, про які слід дізнаватися учням в школі. Автор задається питанням: як уловити, пізнати, оцінити, реконструювати подію, зіставити, ввести в контекст, звести в систему? І стверджує, що пізнавати історичну подію необхідно в діалоговому режимі, у спілкуванні з нею як із суб'єктом, який збігається з міфом, із суб'єктивністю Бога й особи, з вільною людською волею [4, с. 303].

Ця позиція співзвучна тій, яку майже півстоліття назад висловив В. Франкл, який стверджував, що можливість духовного суцього «співчувати, співіснувати» іншому суцтому – це початкова здатність духовного існування, духовній реальності [5, с. 51].

Своєрідність процесу пізнання історії розкривав і Б. Расел. Він окреслював його як *інтуїцію* й відзначав, що «інтуїція є такий тип пізнання, який є свого роду інтелектуальною симпатією, за допомогою якої ми переміщаємо себе всередину об'єкта, з тим, щоб збігтися з тим, що є в нім унікального й тому невимовного» [6, с. 46]. При цьому він спирався на погляди А. Бергсона, який захищав «інтуїцію» як шлях раптових збагнень, на протипагу «інтелекту» й природничому пізнанню.

Як бачимо, визначаючи механізми історичного пізнання, філософи й історики відзначають, що історія відчутно впливає на розвиток самосвідомості особистості. За твердженням російського філософа Ю. Давидова, історичне пізнання має важливе значення щодо розвитку культурно-історичної свідомості людини саме тому, що перше питання суспільної самосвідомості, самосвідомість тієї або тієї культурно-історичної спільноти є таким самим, що й питання до дитини, яка тільки почала усвідомлювати себе: «Скажи, чий ти? Як твоє ім'я?» [7, с. 173]. Ю. Давидов вважає історичну пам'ять засобом, за допомогою якого стає людина людиною, народ народом, культура культурою. Збагнення історичного, на його думку, відбувається завжди через *досвід переживання* історії. При цьому таке переживання завжди є індивідуально забарвленим особистим переживанням, завдяки якому включаються механізми самопізнання й самоусвідомлення особистості, а саме: а) усвідомлення власного етико-естетичного переживання історичних подій; б) усвідомлення мною саме мене, який так переживає минуле [7, с. 172].

І. Лернер, досліджуючи проблему розвитку історичної свідомості, відзначав, що «історичне мислення – це розумова діяльність людини, спрямована на осмислення минулого, сьогодення й майбутнього» [8, с. 22]. Слово «осмислення» підкреслює суть цього розумового процесу як процесу виявлення смислів історичних подій. У тлумачному словнику української мови смисл – це «уявлення про щось, поняття, розуміння чого-небудь»; осмислити – «усвідомити, осягнути розумом значення, сенс чого-небудь».

Те, що пізнання історії є процесом пошуку смислів минулого, стверджували й філософи, й історики, наприклад, П. Рікер, зазначає, що історичні науки, на відміну від природничих, мають справу з виявленням сенсів і значень в історичних фактах. Тому свідомість і процес усвідомлення, за П. Рікером, повинні перерости в *самосвідомість*. Унаслідок цього свідомість не дана як безпосереднє бачення, сприйняття, а є рух у бік *розкриття смислу*, викриття видимості образів, досягнення того, що, кінець кінцем, означають ці образи [9, с. 71–74]. Так, О. Шпенглер підкреслював, що питання не в тому, що самі по собі становлять історичні факти будь-якого часу, а в тому, що означає або на що вказує їх поява [3, с. 8].

М. Бердяєв у книзі «Смисл історії» указує на те, що історичного пізнання без *пошуку особистісних сенсів* не існує. Він пише: «Ви не зрозумієте жодну з великих історичних епох... інакше як шляхом історичної пам'яті, в одкровеннях якої пізнаєте власне духовне минуле, власну духовну культуру, свою батьківщину» [2, с. 16].

Отже, *пошук смислів історичних фактів* філософія історії та герменевтика вважають шляхом особистісного збагнення минулого, способом розкриття всебічних (і конкретно-історичних і етично-естетичних) значень і смислів історичних подій, роботою глибинної,

народної, духовної пам'яті, закладеної в кожному з нас життям попередніх поколінь. Які ж шляхи визначення смислів історичних фактів? Ця проблема значуща для історії і методики історії як в теоретичному, так і в практичному аспектах.

Серед філософських теорій про особливості сприйняття й оцінки історичних подій першочергове значення для окресленої проблеми має рольова концепція філософа Є. Нікітіна, згідно з якою ставлення людини до історичного факту обумовлено тією точкою зору, тією позицією, з якої вона цей факт сприймає. При цьому позицію ми розуміємо як спосіб реалізації базових цілей і цінностей особистості в її взаєминах з іншими [10, с. 11]. Таких позицій, «світів», на думку Є. Нікітіна, кілька: «Світ Всесвіту», «Світ Суспільства», «Світ Особистості». Автор стверджує, що «людині властива здатність неначе вживатися в образ кожного з цих світів, ототожнюватися з ним і дивитися на світ «його очима». Відповідно до того, чиїми очима ми в якийсь момент дивимося на будь-який об'єкт – очима «Всесвіту», «Суспільства», «Особистості» – і виникає пізнавальне, етичне (моральне), естетичне *ставлення* до об'єкта, той, інший, або третій *вид духовної діяльності*, те, інше або третє *духовне начало*. Значення ж виділення цих трьох «транс-історичних начал» філософ убачає в тому, що це надає можливість розглядати, аналізувати весь процес матеріальної й духовної конкретно-історичної діяльності людини, народу, групи, класу, а не лише її позитивний (або інший) результат [10, с. 3–12]. Досліджуючи проблему єдності «трьох транс-історичних начал» (пізнавального, етичного, естетичного) духовного світу людини й людства, автор доводить, що порушення цієї єдності призводить до трагічного поєднання істини з аморальністю, знання з бездуховністю та ін.

Позиція Є. Нікітіна для педагогів та істориків приваблива тим, що дає можливість вивчати історичний процес не з погляду його відповідності чи невідповідності якійсь конкретній нормі, думці, погляду, теорії, а здійснювати в *комплексі пізнавальний, етичний, естетичний* підходи [10, с. 11] до аналізу історичних фактів, виявляючи в кожній конкретній історичній події її конкретно-історичні, етичні, естетичні *смисли*, що відповідає духовним потребам кожної дитини. За твердженням філософа, виходячи з цих позицій, ми можемо спостерігати три види смислів минулого: конкретно-історичні, етичні, естетичні. Це дозволить визначити, що є в кожному факті істинним, добрим, красивим.

Отже, відповідно до теорії Є. Нікітіна, існує кілька позицій оцінки, які допомагають знайти різні смисли у фактах минулого. А саме:

– *перша позиція (точка зору)* – це смисли з погляду «Всесвіту», тобто конкретно-історичні смисли минулого, які визначають учені-історики [10, с. 11]. Згідно з матеріалістичною історичною наукою конкретно-історичний сенс минулого може бути розкрито відповідно до принципів історизму. Історизм припускає розгляд будь-якого явища як ланки в ланцюжку інших подій, які відбуваються у світі, спрямовує людину на осмислення будь-якого явища з урахуванням того, як воно

виникло, розвивалося й змінювалося, як це було пов'язано з іншими подіями, з конкретним досвідом історії [11, с. 329; 12].

Отже, наявність наукового, конкретно-історичного сенсу минулого в інформаційному компоненті змісту історичної освіти обумовлює й актуалізує таку *особистісну позицію* кожного учня до подій минулого, яку ми можемо визначити як «стан допитливої неупередженості *ученого-історика*» (Б. Расел). Саме ця позиція адекватна пізнавальній діяльності, оскільки є її емоційною основою, мотивувальним чинником, актуалізує пізнавальний інтерес до історії, пізнавальне ставлення до минулого. Суть *позиції «Я – історик»* (позиція людини, яка прагне до істини в пізнанні минулого) полягає, за твердженням учених, у конкретно-історичній оцінці минулого. Носіями конкретно-історичної оцінки (підходу) до аналізу історичних фактів, на думку Б. Расела, є вчені-історики. Філософ характеризує якість мислення історика й окреслює його особисту позицію щодо історичного матеріалу як таку, яка закликає у сфері пізнання до тієї широти спостереження, до тієї «особистої незацікавленості й тієї свободи від практичних упереджень», які забезпечують істориків наявністю інтелектуальної допитливості, що характеризує сьогодення вченого [5, с. 46, 49]. Розмірковуючи про шляхи наукового пізнання, Б. Рассел писав: «Фактично ж як інтуїція, так і інтелект розвинулися тому, що вони корисні. Вони корисні, коли повідомляють істину, а якщо брешуть, то шкідливі» [5, с. 47]. Про те саме пише й О. Шпенглер: «Для дійсного мислителя не існує абсолютно правильних або неправильних точок зору. Для мислителя вони мають значення всі, або не має жодна» [3, с. 34]. Емоційно й наполегливо німецький історик і філософ доводить, що кожному свідомому історикові має бути властиве усвідомлення, що його «неспростовні істини» й «вічні переконання» є істиною тільки для нього, правильні тільки в його аспекті світу і його обов'язком є шукати інші істини, які виражають люди інших культур [3, с. 32].

У сучасній шкільній історичній освіті, наприклад, у Німеччині такий підхід наявний навіть у шкільних програмах. Так, у Гессенській шкільній програмі з історії зазначено, що історія не є «колекцією фактів», а формується питаннями, які поставлено до минулого. У пояснювальній записці до цієї шкільної програми зауважено, що учні, коли йдеться про історію, повинні розуміти, що в будь-якому випадку мається на увазі «реконструкція» минулого, процес і результат якої залежить від тлумачення історичних подій (або історичних джерел) різними авторами. У програмі наголошено, що автор історичного твору не може бути повністю вільним від особистого погляду на історичну подію, він завжди надає лише власне бачення минулого, тому важливо, щоб учні розуміли, що історію можуть використовувати з політичними й пропагандистськими цілями, її можуть «створювати» відповідно до конкретних політичних інтересів і попередніх установок [13, с. 2].

Отже, при позитивних результатах пізнавальної діяльності на уроках історії, «Я-концепція» особистості поповнюється дуже важливим й

емоційно насиченим образом – «Я – історик». Саме цей образ особистості відстоював В. Ключевський, коли стверджував на своїх лекціях, що «кожен з нас, визначаючи завдання й напрями своєї діяльності, повинен бути хоч трохи істориком, щоб стати свідомим і сумлінним громадянином» [14, с. 44].

Друга позиція (точка зору), – з якої відбувається сприйняття подій минулого, – це точка зору «Суспільства», або «Людини як представника якоїсь соціальної спільноти». Ця позиція, за твердженням Є. Нікітіна, відкриває людині морально-етичні сенси історичних подій. Моральні смисли властиві кожному історичному факту і їх можна виявити, поглянувши на події минулого з погляду їх відповідності (або невідповідності) інтересам, цінностям тих, чи тих соціальних груп [10, с. 12]. Сучасний російський філософ Ю. Давидов обґрунтовує морально-етичний підхід до оцінки історичних подій тим, що люди самі створюють свою історію. Створюють її при повному розумі й тверезій пам'яті, визнаючи власні цілі й самостійно підбираючи до них ті чи ті засоби. Саме тому людські здійснення, вчинки й результати цих здійснень і вчинків доступні оцінці в поняттях моралі і етики [7, с. 181]. Отже, пізнання минулого як «духовна творчість» людини (П. Флоренський), неможливе без збагнення етичних смислів «історичного» [1; 2, с. 7].

Соціальні позиції, з яких люди можуть оцінювати одну й ту саму історичну чи сучасну подію (пригадаємо, що ці позиції відображають різні ідеали й цінності), забезпечують *різницю* в характері *сприйняття, розуміння, переживання*, а отже, *і ставлення* людей до цієї події. Таким чином, морально-етичні смисли історичних фактів по-різному переживаються людьми, якщо їх оцінка відбувається з різних соціальних позицій. Які ж це позиції? Визначити їх можна, якщо серед систем етичних цінностей виділити ті, що відповідають інтересам, ідеалам, цінностям певної групи людей. Так, Є. Нікітін виділяє кілька *систем* (шкал, видів) етичних цінностей: *загальнолюдську, національну, народну, державну, класову, релігійну, групову, індивідуальну*. Якщо оцінювання історичного факту відбувається з *різних* систем етичних цінностей (різних позицій, точок зору), то оцінки тієї самої події можуть бути не тільки різними, але й протилежними [11, с. 6]. Про це ж пише й П. Сорокін, відзначаючи, що «шлях вивчення моральних явищ є шлях порівняльно-історичного і індуктивного дослідження ... шлях вивчення суцього, того, що є, шлях сходження від «суцього» до «належного» [16, с. 342].

На нашу думку, саме наукова позиція П. Сорокіна, дає можливість адекватно підійти до проблеми етичної оцінки конкретних вчинків історичних діячів (історичних фактів). У цій оцінці він рекомендує виходити з «психічних процесів, що відбуваються в психіці кожного члена суспільства при тому чи тому вчинку» [15, с. 51].

П. Сорокін наводить власну класифікацію актів поведінки й відповідних їм реакцій. Підставою цієї класифікації він визначає форму психічної реакції людини на ту ситуацію, що склалася. Видатний соціолог

стверджує, що кожен з актів поведінки, який ми сприймаємо, викликає в нас неоднакові переживання й відповідно неоднакові форми реагування на них, зокрема:

1) акти, які ми сприймаємо як «належні», не викликають в нас ні переживань ворожнечі, ні переживань ненависті... Сама форма цих актів не викликає в нас ані відрази-відштовхування, ані тяжіння-прихильності. Вони нормальні, справедливі, а тому ми сприймаємо їх позитивно, як належне (*дозволений акт – належна реакція*);

2) інше переживання виникає на акти поведінки, що є «бажаними» для людини. Тут кожен у відповідь на подібний акт відчуває на адресу суб'єкта дії особливу прихильність, вдячність, любов, симпатію й бажання, у свою чергу, надати послугу. Сам же акт здається нам чимось бажаним і таким, до чого ми маємо емоційне тяжіння, прихильність (*подвиг – винагорода*);

3) нарешті, у відповідь на вчинки, що є «забороненими» в суспільстві, ми реагуємо у формі переживань або актів ворожнечі, недружелюбності й ненависті на адресу їхніх суб'єктів; у нас мимоволі виникає бажання відпарувати незаконний замах і помститися. Сам же акт викликає в нас переживання відрази й відштовхування до такої форми поведінки (злочин – покарання) [Там само, с. 31–155].

З викладеного П. Сорокін робить наступний висновок: яким є кожен акт поведінки – таку саму реакцію він викликає. Але для нашого дослідження особливо важливим є таке твердження ученого: «відповідно до того, як людина сприймає акт поведінки – чи то як *заборонений*, чи як *рекомендований (належний)*, чи як *бажаний*, – вона й реагуватиме на цей акти – *ворожо*, *нормально (належно)* або *схвально*. Усе залежить від характеру психічного життя, переконань і світогляду індивіда, створюваних різними чинниками. Зміст кожного розряду як акцій, так і реакцій, як уже було сказано, може бути різним для різних індивідів, але саму якість указаних розрядів і описаних форм реагування на кожен з них задано в поведінці кожної людини»[15, с. 31–155].

Саме індивідуальне розуміння й переживання кожного конкретного факту поведінки історичних особистостей як належного, злочинного, або як подвижницького дає можливість школяреві дати йому відповідну морально-етичну оцінку[15, с. 57–80]. Такі емоційні переживання, коли вони супроводжуються усвідомленням і розумінням їх витоків, їх морально-етичної основи, забезпечують на уроках історії процес інтеріоризації учнями духовних цінностей людства, власного народу, референтної групи, тощо. Вони забезпечують усвідомлення і розвиток наступних *особистісних позицій* учнів: «*Я – людина*» (обумовлює сприйняття і оцінку історичних фактів у системі загальнолюдських морально-етичних цінностей); «*Я – громадянин*» (обумовлює сприйняття і оцінку історичних фактів у системі державних цінностей), «*Я – українець (вірменин, євреї...)*», яка обумовлює сприйняття і оцінку історичних фактів у системі національних цінностей; тощо.

Третя позиція (точка зору), відповідно до якої за твердженням Є. Нікітіна, сприймають події минулого, це погляд «Особистості» [10, с. 12]. Ця позиція надає можливість розкрити особистісні смисли минулого, тобто естетичні сенси історичних подій, які відчуває кожна людина через *власні переживання* трагічного, героїчного, жахливого, величного, прекрасного, що виникають при сприйнятті історичних фактів. Так, наприклад, більшість людей однаково відчувають і сприймають як щось жахливе смерть, війну, рабство, епідемії, голод, знуцання, насилля, бідність та інші негативні явища людського життя [10, с. 12]. Через таке особистісне емоційно-ціннісне переживання відкривається естетичний (особистісний) *смысл* подій минулого, розвивається *естетичне ставлення* до історичних фактів і діячів, усвідомлюється власна позиція «Я – особистість», і право на оцінку. Саме таке свідоме відчуття права на власну оцінку, на думку психологів (А. Маслоу, К. Роджерс, К. Юнг та ін.), є показником актуалізованої особистості.

Отже, філософська теорія Є. Нікітіна дає нам можливість визначити головні шляхи, якими має відбуватися засвоєння учнями історичного матеріалу з тим, щоб засобами історичного пізнання забезпечити духовний розвиток особистості в єдності її «транс-історичних начал»: пізнавального як прагнення до істини, етичного як прагнення до добра, естетичного як прагнення до краси.

Загальну *стратегію духовного розвитку* особистості шляхом пізнання історії можна відбити в таких *етапах*: 1) усвідомлений вибір однієї з наступних позицій, щодо сприйняття історичних подій, а саме: «Я – історик», «Я – людина», «Я – особистість»; 2) актуалізація відповідного (пізнавального, етичного, естетичного) особистісного ставлення до кожної з цих позицій («Я – прагну істини, хочу знати історію», «Я – прагну добра, хочу визначити моральні смисли минулого», «Я – прагну краси, хочу визначити естетичні смисли минулого»; 3) виконання відповідного *виду* діяльності, спрямованої на пошук і визначення конкретно-історичних, морально-етичних, естетичних смислів історичних подій; 4) рефлексія як механізм усвідомлення якості власного емоційно-ціннісного переживання, духовно-душевного стану в усій його повноті й значущості для власного існування «тут і зараз» – у «співбутті» з минулим.

Шлях «збагнення» минулого може проходити й у зворотному напрямку – від організації діяльності (пізнавальної, етичної або естетичної, тобто оцінної) до актуалізації відповідного (пізнавального, етичного, естетичного) особистісного ставлення до факту, який вивчають, а потім – через усвідомлення власних переживань – до визначення особистісної позиції, суть якої може бути сформульована у вигляді власного оцінного судження конкретно-історичного, етичного й естетичного характеру, а також у вигляді певного психологічного образу Я: «Я – історик», «Я – людина», «Я – особистість».

Отже, теоретичну основу побудови сучасної шкільної історичної освіти становлять погляди видатних істориків і філософів (М. Бердяєва,

Є. Нікітіна, Б. Рассела, П. Сорокіна, П. Флоренського, О. Шпенглера та ін.) про особливості процесу «збагнення» історії, який являє собою «шлях установлення тотожності між людиною та історією» й виражений у ціннісному переживанні минулого. Таке переживання історії є духовною, історичною творчістю, роботою уяви, результат якої – «перенесення» свого «Я» у відповідну історичну ситуацію й «перенесення» цієї історичної ситуації у світ свого «Я» [2, с. 27]. Безумовно, такий процес духовної творчості, роботи уяви, свідомості, емоцій, пов'язаний з процесом культурно-історичного самоусвідомлення та ідентифікації особистості, потребує значної кількості зусиль, часу, певного змісту історичної інформації. За таких обставин історія має стати засобом духовного зростання особистості, яка «зустрічається» з минулим на уроках історії.

Список використаної літератури

1. **Флоренский П.** Столп и утверждение истины: опыт православ. теодицеи в двенадцати письмах / Павел Флоренский. – М. : Лепта, 2002. – 814 с.
2. **Бердяев Н.** Смысл истории / Н. Бердяев. – М. : Мысль, 1990. – 173 с.
3. **Шпенглер О.** Закат Европы : очерки морфологии мировой истории : образ и действительность / О. Шпенглер; [пер. с нем. Н. Ф. Гарелин]. – Минск : ООО «Попурри», 1998–. – Т. 1 : Образ и действительность. – 1998. – 668 с.
4. **Феллер В.** Введение в историческую антропологию : опыт решения логической проблемы философии истории / В. Феллер. – М. : КНОРУС, 2005. – 672 с.
5. **Франкл В.** Человек в поисках смысла / В. Франкл; [пер. с англ. и нем.; общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева]. – М. : Прогресс, 1990. – 366 с.
6. **Рассел Б.** Почему я не христианин : избр. атеист. произведения / Бертран Рассел; [пер с англ.]. – М. : Политиздат, 1987. – 333 с.
7. **Давыдов Ю. Н.** Этическое измерение памяти : (нравственно-философские размышления в связи с романами Чингиза Айтматова) / Ю. Н. Давыдов // Этическая мысль : [науч.-публицист. чтения] / [редкол.: А. Гусейнов (отв. ред.) и др.]. – М., 1990. – С. 165–197.
8. **Лернер И. Я.** Историческое сознание и условия его формирования / И. Я. Лернер // Преподавание истории в шк. – 1988. – № 4. – С. 18–24.
9. **Рикер П.** Философская интерпретация Фрейда / П. Рикер // Герменевтика и психоанализ. Религия и вера. – М., 1996. – С. 71–74.
10. **Никитин Е. П.** Духовный мир : органичный космос или разбегающаяся вселенная? / Е. П. Никитин // Вопр. философии. – 1991. – № 8. – С. 3–12.
11. **Ленин В. И.** Полное собрание сочинений: в 55 т. / В. И. Ленин. – М. : Политиздат, 1965–. – Т. 49. – 1970. – С. 328–334.
12. **Ленин В. И.** Полное собрание сочинений: в 55 т. / В. И. Ленин. – М. : Политиздат, 1965–. – Т. 29. – 1969. – С. 316–322.
13. **Lehrplan** Geschichte. Gymnasialer Bildungsgang Jahrgangsstufen 6 bis 13. – Hessisches Kultusministerium. – 2007.
14. **Ключевский В. О.** Полный курс русской истории : в одной кн. / В. О. Ключевский. – М. : АСТ; СПб : Астрель, 2009. – 541 с.
15. **Сорокин П. А.** Нормативная ли наука этика и может ли она ею быть? / П. А. Сорокин // Этическая мысль. 90 : науч.-публ. чтения; [редкол. А. А. Гусейнов и др.]. – М., 1990. – С. 327–348.

Турянська О. Ф. Проблема способів пізнання історії у науковій літературі

У статті на основі аналізу наукової літератури визначено шляхи історичного пізнання за різними науковими підходами. Висвітлюється сутність конкретно-історичної, моральної та естетичної оцінки подій минулого. Визначені види існуючих позицій оцінки і загальні етапи її здійснення. Розкривається сутність конкретно-історичного підходу до оцінки подій минулого. Надається алгоритм і сутність моральної оцінки вчинків історичних діячів, визначається механізм естетичної оцінки історичних подій та явищ, що у комплексі призводять до визначення людиною особистісного сенсу історичних фактів.

Ключові слова: спосіб пізнання історії, смисл минулого, оцінка, позиції оцінки минулого.

Турянская О. Ф. Проблема способов познания истории в научной литературе

В статье на основе анализа научной литературы определены пути исторического познания в соответствии с различными научными подходами. Раскрывается сущность конкретно-исторической, моральной и эстетической оценки событий прошлого. Раскрывается сущность конкретно-исторического подхода к оценке событий прошлого. Дается алгоритм и сущность моральной оценки поступков исторических деятелей, определяется механизм эстетической оценки событий прошлого, которые в комплексе обеспечивают определение человеком личностного смысла исторических фактов.

Ключевые слова: способы познания истории, смыслы прошлого, оценка, позиции оценки прошлого.

Turyanskaya O. F. The Problem of the Methods of Cognition in History in Scientific Literature

Being put on the basis of scientific literature and according to various scientific approaches, methods of cognition in history are analyzed in this article. An essence of historical, moral and aesthetic rating of past historical events is showed. Also, the author discloses possibilities of using historical methods as a mode of historical events' assessment. Proceeding from the idea that person can identify the personal sense of historical events and facts as complex of moral and aesthetic rating, the author gives the algorithm and the main point of appreciating of historical events and actions of personalities.

Keywords: methods of cognition in history, sense of the past, rating, attitude on rating of the past.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2012 р.

Прийнято до друку 29.11.2012 р.